

keréknyomok

2014/8. SZÁM ORIENTALISZTIKAI ÉS BUDDHOLÓGIAI FOLYÓIRAT

Tartalom

TANULMÁNYOK, FORDÍTÁSOK

BÁCSI ENIKŐ GABRIELLA

A buddhista sztúpa
kialakulása Indiában

5

BIRTALAN ÁGNES

A kígyó: pusztító erő,
segítőszellem, házastárs.
A kígyó-motívum változatai
a kalmük mesehagyományban

33

WINDHOFFER TÍMEA

Klu; mitológiai lény,
vagy népmesei szereplő?
A kígyó-sárkány alakja a
belső-ázsiai népmesékben

57

SZABÓ ANNAMÁRIA

A rókaszellem
a kínai novella
irodalomban

77

GECSE ADRIENN

A buddhizmus
és a természetes
környezet kapcsolata

97

POROSZ TIBOR

Rejtett dimenziók
a buddhizmus
vizuális gondolkodásában

109

PROGRAMOK, ESEMÉNYEK

Nemzetközi Buddhista
Nyári Egyetem 2014

153

KRITIKÁK, RECENZÍÓK

Walpola Rahula:
A Buddha tanítása

156

AGNI:

A tűzoltárépítés
védikus rítusa

158

Szerkesztette: Frits Staal

SUMMARIES IN ENGLISH

165

E SZÁMUNK SZERZŐI

WINDHOFFER TÍMEA

Klu; mitológiai lény, vagy népmesei szereplő? A kígyó-sárkány alakja a belső-ázsiai népmesékben

A tanulmány a népmeséken, ezen belül *Az elvarázsolt holttest meséin* keresztül vizsgálja a kígyó, illetve kígyódémon alaki jegyeit, megjelenési sajátosságait (átváltozási képesség, stb.), lakhelyét, rokonsági kapcsolatait. Milyen módon kapcsolódnak be a cselekmény menetébe, és ott milyen funkciót töltenek be a Propp által meghatározott 31 funkció közül (károkozás, adományozás, küzdelem, stb.). Milyen a főhőshöz való viszonyuk: ellenséges, segítőkész, ambivalens, valamint szerepkörük: ellenfél, adományozó, segítőtárs. Amennyiben adományozóként jelenik meg, milyen módon, és milyen varázstárgyat juttat a főhős birtokába. Hogyan lehet kommunikálni vele, illetve milyen áldozatot követel. Hogyan lehet legyőzni, amennyiben szükséges.

1. Bevezetés¹

A kígyó egy olyan természeti jelenség, teremtés, mely az emberből valamilyen szinten a félelmet, és az ebből adódó tiszteletet váltja ki. Életmódja (és tulajdonságai) számos, akár ellentétes jelentésű szimbólum alapját képezik. Rejtőzködő életmódja miatt jelképezheti az alvilágot, bőrének időszakos vedlése miatt a körforgást, időszakos megújulást. Az új bőr felöltése az újjászületés, a halhatatlanság szimbólumának tekinthető; tekervényes mozgása pedig az elmével hozható kapcsolatba, így jelképezheti a bölcsességet, logikát. Ágaskodó mozdulatai fallikus jelképként is szolgálnak, a termékenységet szimbolizálva. Számos kultúra népköltészetében a kígyó alakja összefügg – talán össze is mosódik – a sárkány alakjával, akár külsejét, akár funkcióit vagy tulajdonságait tekintjük.

A népmesékben gyakran előforduló elem, mind jóságos, mind ellenséges, rosszindulatú alakban. Jóságos alakjával találkozhatunk azokban a mesékben, melyekben segítő szerepet tölt be. Hálás állatként segítheti jótévőjét, vagy állatmennyasszonyként/vőlegényként segedkezhet a főhős boldogulásában, de lehet akár házi kígyó is, aki védőszellemként óvja a ház lakóit. Ellenséges, rosszindulatú azokban a mesékben szokott lenni, amelyekben a város közelében levő tóban, kútban él, és nem ad a városnak vizet csak bizonyos feltételek teljesítése esetén, ami többnyire fiatal leányok és legények életét jelenti.²

A kígyó, ahogy sok más kultúrában, a belső-ázsiai népeknél is jelentős szerepet tölt be. Megjelenhet mint mitológiai lény, helyszellem, démon, asztrológiai elem, buddhista alak.

¹ Az első fejezetet az alábbi művekre támaszkodva állítottam össze: BIRTALAN 2001, BIRTALAN 2006, KELÉNYI 2003, BETHLENFALVY 2003, NEBESKY-WOJKOVITZ 1993, DOLLFUS 2003, TOKAREV 1988.

² További példákat erre a szerepre: jelen kötet, Birtalan Ágnes tanulmányában.

Szintén megtalálható a művészetben, népköltészeti alkotásokban, ezen belül gyakran találkozhatunk vele népmesék szereplőjeként.

A tanulmány elsősorban a tibeti mesékben megjelenő kígyó alakjával foglalkozik, de a jelenséget (és a párhuzamokat) egységes rendszerben kívánja bemutatni, ezért a további területeken való megjelenéseire is kitér.

A belső-ázsiai népeknél a kígyó, illetve kígyódémon hasonló elnevezéssel is rendelkezik: a tibeti nyelven *klu*³, mongol nyelven pedig *luu*, vagy *lusz*, *luusz* jelöli. A szó ejtése nagyon hasonló, és ha tovább megyünk, láthatjuk, hogy a kínai *lung*, azaz sárkány szóval is kapcsolatba hozható.⁴ Az elnevezések hasonlósága akár alá is támaszthatja a jelenség egy forrásból való származását, és a tanulmány végére látni fogjuk, hogy az egyes eltérések ellenére, nagyon is hasonló jelenségről van szó, nem csak Belső-Ázsiára vonatkozóan, hanem világszerte.

1.1. A KÍGYÓ MINT BUDDHISTA ALAK

A buddhizmus elterjedése során – ahogyan az más vallás térítésénél is előfordul – magába olvasztotta a régi vallási szereplőket. Részben átformálta a már meglévő istenségeket, másrészt magyarázatokkal, történetekkel támasztotta alá, hogy a régi hitben szereplő természetfeletti lények, hogyan álltak a buddhista vallás szolgálatába, védve és terjesztve azt. Ez történt a kígyódémonok esetében is. Tibetbe a buddhizmussal együtt eljutott az indiai kígyódémon, a *nága* alakja is. Ezt az alakot a már meglévő kígyódémon alakjával ötvözték, így alakult ki a kígyódémon mai képe. A *nága* alakja a védikus időkre vezethető vissza Indiában. Népköltészeti megjelenésén túl egyfajta félistenné alakult, és ilyen formában található meg a hinduizmusban és a buddhizmusban egyaránt. Számos buddhista történet támasztja alá, hogy a *nágák* jóindulattal viseltek a buddhista tanok iránt, valamint Buddha védelmezőjeként is szerepet vállaltak. Gyakran találkozhatunk velük buddhista születéstörténetekben, a *dzsátakák*ban, ott voltak Gautama Buddha születésénél, meghallgatták beszédeit, és tanítványaivá is váltak. Gautama mielőtt Buddhává lett volna, előfordult, hogy *nágaként* született újra. Egyik ismert buddhista történet szerint, amikor a Buddha annál a tónál meditált, amelynek Mucsilinda, a *nágakirály* volt a védőistensége, a *nágakirály* látván, hogy a Buddha elmerült a meditációban, testét hétszer körbetekerte és feje fölé magasodva védte őt az időjárás viszontagságaitól és Mára a gonosz kísértésétől, elősegítve ezzel, hogy a Buddha meditációja hét teljes napig zavartalan legyen.⁵ A mahájána mitológiában Nágárdzsuna, a híres filozófus a *nágáktól* kapta a *Pradzsnyáparamita-szútrát*, amelyet ők őriztek Buddha kérésére mindaddig, míg az emberek meg nem értek a befogadására.

3 A *klu* meghatározásai a szótárak szerint: „*sde brgyad kyi nang tshan chu la gnas pa'i dud 'gro'i rigs shig (...)*” [A nyolcas csoport egy tagja, vízben élő lények nemzetsége] (*Bod-rgya tshig-mdzod chen-mo*: 1993, 42.); „(...) minden gyermek ismeri és hisz ebben a mitológiai jelenségben: kígyódémon, egy félisten emberi fejjel és kígyótesttel, aki forrásokban, folyókban stb. él, hatalmas kincsek birtokosa, esőt okozhat és bizonyos betegségeket, és veszélyes lehet, ha megharagítják” (JÄSCHKE 1998, 8.); „Indiai *nága*, ami egy félisten emberfejjel és kígyó testtel; általában forrásokban, folyókban és tavakban él. A *Lu*-ról azt tartják, hogy hatalmas földalatti kincsek őrzője, okozhat esőt, és bizonyos betegségeket, és veszélyessé válhat, ha mérges.” (DAS 1995, 44.).

4 Etimológiai kutatásuk nem témája e tanulmánynak.

5 GETTY 1962, 19.

Természetesen nem hagyhatjuk ki a Garuda és a *nágák* közötti rossz viszonyt taglaló történetet sem, amely mind a buddhizmusban, mind a hinduizmusban megtalálható és igen népszerű. A történet szerint Garuda rendszeresen megtámadta a *nágák* népét és előszeretettel fogyasztotta a kiskígyókat. A buddhista változatban Vadzsrapáni lett a védőistenük, ettől kezdve az a *nága*, aki rendelkezett talizmánnal nem volt kitéve Garuda támadásainak.

A *nágák* hasonló társadalmi rendben élnek, mint az emberek, királyaik vannak. A hindu nézet szerint – szín és égtáj szerint csoportosítva – öt csoportja van a *nágáknak* (hasonlóan a hindu kasztrendszer felosztásához). A buddhizmus nyolc haragvó *nágákirályt* különböztet meg.

1.2. A KÍGYÓ MINT MITOLÓGIAI LÉNY TIBETBEN

A kígyó világszerte elterjedt mitológiai szimbólum. Jelenlétére rábukkanhatunk az amerikai, az afrikai, az európai és természetesen az ázsiai mítoszokban.

Az ősi tibeti mitológiában a *klu*, az egyik isten-, valamint démon-osztály alakja. A tibeti ősvallás szerint, ahogy a samanisztikus világnézet szerint általában, a világ három részre (*srid pa gsum*) tagolódik: a felső, mennyei (*snang*), a köztes, földi középső (*bar*) és az alvilági, alsó ('og) világra. Ezekben élnek a természetfeletti lények különböző fajtái: a felső, mennyei világban élnek az istenek (*lha*), de itt élhetnek bizonyos szellemek (*btsan*, *gnyan*), akiknek lakhelye nem egyértelműen meghatározott, hisz velük akár a középső térben is találkozhatunk. A földi, középső tér a helyszellemek (*sa bdag*) territórium, hisz az emberekkel ők vannak leginkább kapcsolatban. A föld alatti alvilágot a kígyó-istenek/démonok (*klu*) uralják. Ez az osztályozás természetesen csak viszonylagos, hiszen ezek a világok átjárhatóak, így előfordulhatnak más térben is a természetfeletti lények, de alapjában véve ez a felosztás a jellemző.

Létezik egy másik fajta felosztása is a természetfeletti lényeknek a tibeti lamaista panteonban, ez pedig az istenek és démonok nyolcas csoportja (*lha srin sde brgyad*). Számos kutató foglalkozott a csoportok tagjainak egységes meghatározásával, de fáradozásuk eddig sikertelennek bizonyult, ugyanis nem létezik olyan csoportosítás, amely azonos tagokat tartalmazna.⁶ A tanulmány szempontjából viszont fontos megjegyezni, hogy a csoportok egyike mindig *klu*. Van, ahol külön szerepel, van, ahol a *sa bdag* és a *btsan* mellett található egy csoportban, és az is előfordul, hogy a kígyó másik neve a *lto 'phye* (hason csúszó) is szerepel a *klu* mellett egy külön csoportként. Ebből is látható, hogy nincs egy teljesen letisztult csoportosítás, átfedések találhatók, többek között a szájhagyománynak köszönhetően.

A *klu* osztályon belül is számos csoportosítás létezik, melyekben szintén találhatók összemosódások és az eredetük egyértelműen az indiai *nága*-csoportosítások alapján készült. A legismertebb csoportosításuk a „nyolc nagy kígyó-démon” (*klu chen brgyad*), akikhez égtájukat és színeket kapcsolnak, ők a drágakövek és a fémek őrzői. De létezik egy ötös csoportosításuk (*klu lnga*) is, ahol szintén színekkal jellemzik őket. A női *klu*-k, azaz a *klu mo*-k is megjelennek szintén nyolcas csoportosításban.

⁶ KELÉNYI 2003, BETHLENFALVY 2003, NEBESKY-WOJKOVITZ 1993.

Létezik egy olyan mitológiai lénycsoport, mely a démonok és a *klu*-k egyesüléséből jött létre, ez a *klu bdud*-ok csoportja. Egy jelentős csoportjuk a kilenc *klu bdud* testvér (*jo bo klu bdud mched dgu*). Ők felelősek számos rossz dologért, járványért, természeti katasztrófáért az ember életében. Hasonló tulajdonságokkal rendelkezik egy másik démonfajttal összekapcsolt csoport, a *klu srin*.

A *klu* természetfeletti csoportnál is megtalálható a hierarchia, léteznek kígyódémonkirályok (*klu rgyal*), akik a víz alatti palotáikban élve uralkodnak alattvalóik felett.

Mitológiai lényként a *klu*, illetve *klu mo* számos mítoszban szerepel. Jelenlétük megtalálható a világ keletkezésénél is⁷.

1.3. A KÍGYÓ MINT HELYSZELLELEM, MÁGIKUS ELJÁRÁSOK SZEREPLŐJE⁸

Belső-Ázsiában a samanisztikus hitvilág elemeként az embereket körülvevő környezetben – hegyekben, hágókon, tavakban, folyókban, fáknban, szikláknban, földben – számtalan szellemlény, démon lakozik. Ezeket az istenségeket a világi hívő alapvetően mágikusan közelítette meg. Segítségükkel nemcsak a démoni erők semlegesítését, megbékítését, hanem a szerencse és jólét gyarapítását, és a kedvező újjászületés lehetőségének megteremtését is el kívánta érni.⁹ Ez érvényes a kígyódémonokra is. Azon túl, hogy ők vízhez kapcsolódó lények, a csoportosításokban előfordul, hogy a helyszellemekkel egy kategóriában szerepelnek, valamint léteznek olyan csoportok, melyek összevonva töltik be ezt a funkciót: *klu btsan*, *klu gnyan*.

A népvallásban máig megmaradt ez a helyszellemmel kapcsolatos nézet a kígyódémonokkal kapcsolatban. Általában nem rosszindulatú teremtmények, azonban, ha egy kígyódémont megharagítanak, akkor aszályt, fagyot, vagy – *klu*-betegségnek (*klu nad*) hívott – bőrbetegségeket (lepra, rüh, stb.) okozhat embernek és állatnak egyaránt. Kiengesztelésére rituális eljárásokat, mágikus ceremóniákat alkalmaznak (*klu gtor*). Attól függően, hogy az ártó *klu* fekete, vagy fehér, áldozatul virágot, tejterméket, vagy alkoholt, illetve húst ajánlhatnak fel. Azért, hogy a buddhista vallás keretein belül történjék mindez, kiengesztelés céljából gyakran felhasználják a tibeti kánont, így a *bon Klu 'bum*¹⁰ könyveit is gyakran körbeherdozzák élőhelyük körül. Egy másik módszer a *klu*-k által okozott károk orvoslására, ha az ember Garuda, a kígyók legfőbb ellenségének alakján medítál. Az ártó démonok elleni védelem egyik hatásos módja a megfelelő talizmán (*srung 'khor*) elkészítése, mellyel megelőzhetőek a tragédiák. A *klu*-k okozta károk ellen olyan talizmánt kell készíteni, amely béka alakját formázza.

Robert Beer (2003.) könyvében is olvasható egy hatásos módszer, bár valószínűleg nem mindenki számára elérhető: a *csintámami*¹¹, a minden kívánságot teljesítő drágakő nyolc má-

7 „A bon mitológiában Klu mo istennő szerepel, aki a világmindenséget berendezte: fejből lett az ég, jobb szeméből a Hold, balból a Nap, felső fogaiból a bolygók; ha a szemét becsukja éjszaka lesz, ha kinyitja nappal; hangjából támad a mennydörgés, lélegzetéből a felhő, könnyéből az eső, orrlyukából a szél, ereiből a folyók, testéből a föld” (TOKAREV 1998, 621.)

8 A fejezet KOCUREK 2013 művén alapszik.

9 KELÉNYI 2003.

10 Erről a múról a továbbiakban lesz szó.

11 Sz. *cintámami*.

gikus tulajdonsága közül az ötödik az, hogy kontrollálja a *nágákat*, megakadályozza az áradásokat, jégesőt, felhőszakadást.

Az időjárás befolyásolásával kapcsolatos mágikus eljárások leginkább Varuna, a vizek ura (*chu lha*) nevéhez kapcsolódik, aki egyfajta kígyódémon-király alakban is megjelenhet.

A *klu* alakja gyakran kapcsolódik bizonyos létesítmények, kolostorok alapításához is, ezzel egyértelműen átvéve a helyszellem (*sa bdag*) szerepét: a hely védelmét az ő kezébe helyezik. Ezek az „alapító *klu-k*” általában a létesítmény melletti tóban, forrásban, kútban élnek, de előfordul, hogy lakhelye egy hatalmas fa (ezzel párhuzamba hozhatók a fában élő *gnyan* lényekkel is).

A *klu-k* tiszteletére fesztivált is szoktak rendezni, melyen a már említett *Klu 'bum* nagy szerepet játszik, neve *klu rol*, amit kígyódémon ünnepségnek fordíthatunk.

1.4. A KÍGYÓ MINT ASZTROLÓGIAI ELEM

A kígyó megjelenik asztrológiai elemként is, ő az egyik állatövi jegy a tizenkettes ciklusból. Kígyóval a hatodik évet jelölik, azonban fontos megjegyezni, hogy ennek neve nem *klu*, hanem *sbrul*, ami a természetben megjelenő állatot is fedi.

1.5. A KÍGYÓ ÁBRÁZOLÁSA¹²

Kezdetben a *nágákat* emberi formában ábrázolták fejük felett egy három, öt vagy hét kobra-fejből álló csuklyával.¹³ Később az emberi alak csak a felsőtestüknél marad meg, az alsó testük kígyófarokban végződik, mely általában vízbe ér. Vállukon kígyó tekereg, mellkasuk elé emelt kezükben drágakövet tartanak. Arany- korál- és gyöngyösdíszeket viselnek. Léteznek békés és haragvó alakjuk is. A békések általában kincses vázát (*gter gyi bum pa*) vagy kincses dobozt (*gter sgrom*)¹⁴ tartanak maguknál, míg haragvó változataik kígyókkal és fegyverekkel hadakoznak.

A buddhista istenségek ábrázolása során gyakori elem a kígyó. A motívum testdíszként, ékszerként, vagy ruha formájában is igen elterjedt.

A Buddhát – Mucsilinda kígyókirály történetére utalva – gyakran ábrázolják a következő módon: hajából hét kígyó jön elő és bal kezében is egy kígyót tart. Ennek az alakjának a neve: (sz.) Nágésvara (tib. *klu-dbang*). Gyakori motívum a buddhista festészetben Garuda, amint szájában két kígyót tart, utalva a köztük lévő örök viszályra. Sokszor előforduló ellentétpár a kígyó és a mongúz együttes ábrázolása. Mivel a természetben a mongúz a kígyó ellensége, a népi hiedelemben kialakult az a nézet, hogy a megölt kígyóktól elrabolja az őrzött kincseket és lenyeli azokat. Ebből az elképzelésből alakult ki a kincseket, vagy gyöngyöket visszaöklendező mongúz alakja, a gazdagság jelképe.

¹² FAJCSÁK 2007, 236. Avar 2012. pp. 39. SZILÁGYINÉ KOVÁCS 2006, 45–46. BIRTALAN 2001, 35–38.

¹³ GETTY 1962, 172.

¹⁴ A kincses láda és kincses doboz a kígyódémonok által elrejtett kincs értékű buddhista szentszövegekre utal. (BEER 2003, 202.)

A kígyó a harag szimbóluma is a Tibetben oly elterjedt létkerék ábrázolásokon. A létkerék közepében mindig három egymás farkába harapó állat szimbolizálja a három fő bűn, a „három méreg” motívumát. A tudatlanságot jelképező fekete disznó és a vágat jelképező vörös kakas (vagy valamilyen más madár) mellett, a zöld kígyó jelképezi a haragot.¹⁵

A tizenkét állatövi jegy ábrázolásában a kígyót általában emberi testtel és kígyó fejfel ábrázolják.

1.6. A KLU-VAL KAPCSOLATOS KUTATÁSTÖRTÉNET DIÓHÉJBAN

A *klu*-k tanulmányozásának legfőbb tibeti forrása a már említett a *Klu 'bum pod bzhi*¹⁶. Ez az asztrológiai tanulmány a tibeti ősvallás, a bon műve, és a gyakorlatban a mai napig használják. A *klu* isteni és démoni mivoltával számos neves kutató foglalkozott már több évszázaddal ezelőtt, például SCHIEFNER 1881, LAUFER 1898, LALOU 1933, 1938, TUCCI 1949, HOFFMANN 1950, ROCK 1952 (részletes bibliográfia Nebesky-Wojkowitznál).¹⁷ Schiefner, Laufer és Lalou a *Klu-'bum* szövegváltozatokat fordította és elemezte, míg Tucci, Hoffmann és Rock inkább a folklór szempontjából közelítette meg a témát. Természetesen a téma a közelmúltban is foglalkoztatta a kutatókat. KELÉNYI 2003, BETHLENFALVY 2003, DOLLFUS 2003 a mitológiai alakjukat vizsgálja, SAMUEL 1993 a népvallás szereplőjeként tekint rájuk, KARMAY 1998, 2005 a népköltészeti alakjukat elemzi, végül KOCUREK 2013 a helyszellem megjelenésével foglalkozik. E felsorolás korántsem teljes, azonban képet ad számunkra arról, hogy milyen széles aspektusa lehet a témának.

2. Az elvarázsolt holttest mesegyűjtemény

2.1. AZ ELVARÁZSOLT HOLTTEST MESEGYŰJTEMÉNY RÖVID BEMUTATÁSA

Az említett mesegyűjtemény bemutatásával, kutatástörténetével és változataival számos munkámban foglalkoztam már¹⁸, emiatt itt csak pár szót szeretnék róla szólni. A mesegyűjtemény az indiai (sz.) *Vetāla-pañcavimsatikā*¹⁹ című műre, azaz *A hulladémon huszonöt meséjére* vezethető vissza. Indiából a mesék a buddhizmus terjedésével jutottak el Belső-Ázsia területére. Azonban e mesegyűjtemény Indiában nagyrészt a hinduizmus talaján álló meséket tartalmazott, így Tibetben, majd Mongóliában, ahol a buddhizmus kapott teret, nem lehetett egy az egyben átvenni a teljes változatot. A gyűjtemény népszerűsége viszont azt eredményezte, hogy a fő motívum – az elvarázsolt holttest (*vetāla*) – köré egy új mesegyűjteményt alkottak a saját folklórukat felhasználva. A tibeti irodalomban ez a

¹⁵ VÉGH 2009, 47.

¹⁶ „A százezer *klu* négy póthiban[1] (*Klu 'bum pod bzsi*). Minden valószínűség szerint a nagy, háromrészes *Klu-'bumot* („fehér”, „fekete” és „tarka”) vagy talán az egyik korábbi változatát értik e címen. (...) A *Klu-'bum* szövege érdekes és jellegzetes keveréke az ősi animista-samanista hiedelmeknek és más, például kozmogóniai elképzeléseknek, melyek kétségtelenül iráni eredetűek, s az iráni dualizmus jellegzetes nyomait viselik magukon. Létezik a *Klu-'bum*nak egy rövidített változata is.” (HOFFMAN 2001, 286.).

¹⁷ NEBESKY-WOJKOVIČ 1993.

¹⁸ WINDHOFFER 2004, 2010, 2014.

¹⁹ „A legrégebbi kiadása a *Kathāsaritsāgara*, *Mesefolyamok Óceánja* című műben található, melyet a 11. században szerkesztett Szómadéva, de valószínűleg egy régebbi anyagon alapult. E kiadás tulajdonképpen huszonnégy mesét tartalmaz, a keretmese maga a huszonötödik.” (VEKERDI 1982, 561).

mesegyűjtemény úgy ismert mint *Ro sgrung*, azaz *Holttest mesék*. A meseciklust tibetből lefordították mongol, és később kalmük nyelvre is.²⁰ Belső-Ázsiában több változata is elterjedt, a két fő variáns egy tizenhárom mesét, és egy huszonegy mesét tartalmaz.

2.2. AZ ELVARÁZSOLT HOLTTEST MESEGYŰJTEMÉNY MESÉI

A mesék száma, és a mesék tartalma nem egyezik meg a mesegyűjtemény különböző változataiban, valószínűleg tehát e két variáns egymástól függetlenül jött létre. Mégis egymás variánsainak tekinthetők, hiszen vannak közös vonásaik, valamint tartalmaznak hasonló mesetípusú meséket. Még mesegyűjteményen belül is előfordul, hogy két mese ugyanabba a mesetípusban tartozik, ami, nem lehet tudni, hogy minek az eredménye, hiszen akár más mesét is betehettek volna.

A két mesegyűjtemény-variáns egyik fő hasonlósága, hogy meséit egy keretmese tartja egyben, azonban e két keretmese teljesen más mesetípusba tartozik. Egyetlen motívum egyezik meg: a mese végén a főhős egy mestertől, varázslótól – Nágárdzsunától²¹ (*Klu-sgrub-snying-po*) – egy szinte lehetetlennek tűnő feladatot kap, amelynek teljesítése következtében királyi nevet szerez magának, *Bde-sbyong bzang-po*²² királyfi lesz. A nehéz feladat az, hogy hozzon el egy holttestet egy olyan temetőből, amely tele van ijesztő hulladékokkal. A mester ellátja tanítványát varázslatos útravalókkal, melyek segítik küldetését, valamint tanácsokkal, melyek megszegése esetén nem tudja teljesíteni feladatát. Ebből a motívumból adódik a keretmese lehetősége, hiszen a főhős mindig megszegi a szabályt, megszólal, így a holttestet elveszíti. Azonban állhatatossága nem engedi, hogy feladja, újra és újra megszerzi a holttestet, mindaddig, míg el nem ér vele mesteréhez.

A küldetés motivációja sem egyezik meg: a tizenhárom mesés változatban vezeklés céljából indul útnak a főhős, a huszonegyes gyűjteményben pedig a tanítvány mester által rárótt feladatként egy mágikus eljárás része.

A mesék filozófiai háttere azonos, eszerint mindkét gyűjtemény meséi buddhista jelleget tükröznek, de nem kimondottan buddhista tanmesék. Az egész történetben végig megfigyelhető Nágárdzsuna jelenléte. Emellett vannak utalások többek között a Három Ékességre, azaz a Buddha, Dharma, Szangha hármasságára, *bódhiszattvó*kra.

Az *Elvarázsolt holttest* mesegyűjtemény legtöbb meséje egyértelműen a varázsmesék csoportjába sorolható, de van köztük állatmese, novellamese és anekdotamese is. Ez utóbbi két mesecsoportban is található azonban valamilyen csodálatos, természetfeletti jelenséget tartalmazó motívum, így kijelenthetjük, hogy a mesegyűjtemény, ahogy a címe is sugallja, varázsmesék gyűjteménye.

²⁰ A mesegyűjtemény kutatástörténetéről részletesebben: WINDHOFFER 2014.

²¹ Több személy is létezhetett Nágárdzsuna néven, de egyikük életrajzában sincs utalás arra, hogy kapcsolata lett volna valamelyik *Vikrama* királlyal. Valószínűleg csak azért vették bele a történetbe, hogy a híres madhyamaka filozófus nevével is erősítsék a történet buddhista jellegét.

²² *Vikrama*, azaz Vitézség-király, aki Vekerdi József szerint „...történeti személy volt, de a későbbi monda valószínűleg nem egy, hanem több hasonló nevű uralkodó alakját vonta össze. Az első *Vikrama* i.e. 58-ban alapította meg Indiában a még ma is használatos időszámítást. A következő századokban több király is viselte díszítőjelzőül e nevet, s végül egy legendás király alakja született meg a névből, aki a vitézség és bőkezűség jelképe lett.” (VEKERDI 1982, 561).

3. Az elvarázsolt holttest meséiben megjelenő kígyó alakok

Mongóliai tartozódásom alatt 2003-ban hozzájutottam a mesegyűjtemény huszonhat mesét tartalmazó példányához, mely a *Corpus Scriptorum Mongolorum Instituti Linguae Et Litterarum Academiae Scientiarum Republicae Populi Mongoli* Ulánbátorban kiadott sorozat 1962-es II. kiadvány I. részeként jelent meg. Címe: *Tibetan and Mongolian Tales of Vetāla*²³, azaz *Tibeti és Mongol Vetāla mesék*. Tibeti címe *Ro-dngos-grub-can-gyi gtam-rgyud bzhugs-so //*, míg a mongol címe *Sidi-tü kegür-ün üliger orosibai*. A kiadvány C. Damdinsüren tanulmányát tartalmazza a mesegyűjteményre vonatkozóan, valamint huszonhat mesét tibeti és mongol nyelven párhuzamosan egymás alatt.²⁴ E publikáció egy olyan változat meséit örökíti meg, amely Mongóliában igen elterjedt. A tibeti tizenhárom mesét tartalmazó gyűjteményhez Mongóliában hozzátettek még tizenhárom mesét, létrehozva ezt a változatot. E kibővített mongol változat olyan népszerű volt, hogy visszafordították tibetire, de Tibetbe valószínűleg már nem került vissza.

A kiadványt, melyből a huszonegy mesés változat meséit megismertem, immár harmadjára adták ki a Tibetan Cultural Printing Press megbízásából dharamsalai Sherig Parkhang nyomdában (1990, 1994, 1997) *Dpal mgon 'phags pa klu sgrub kyis mdzad pa'i ro langgs gser 'gyur gyi sgrung nyer gcig pa rgyas par phyé ba bzugs so*, azaz *A dicsőséges, szent Nágárdzsuna tettei, miszerint a hulladémont arannyá változtatja, ennek huszonegy meséje bőségesen elmesélve* címmel. A kiadvány huszonegy mesét tartalmaz tibeti írással, azonban sem a szerzője, sem a szerkesztője nincs feltüntetve, nem rendelkezik sem előszóval, sem kolofonnal, amelyből kiadásának körülményeiről többet megtudhatnánk.

A két mesegyűjtemény 37 meséjének majdnem harmadában szerepel a kígyó; láthatjuk tehát, hogy nagyon népszerű mesealakról van szó. A felsorolt meséket röviden bemutatom, hogy szemléltessem a kígyó alakjának kontextusát. A mesék elhelyezése az Aarne–Thompson²⁵ féle mesekatalógus szerint nem lenne egyértelmű, hiszen az e mesékben található motívumok ugyan előfordulnak a fenti redszerben, azonban nem lehet egyértelműen egy mesetípus alá besorolni őket.²⁶ A mesék sorszáma után található szám a huzonhat mesés, illetve huszonegy mesés gyűjteményekre, és azokon belül a mesék elhelyezkedési számára utal.

3.1. AZ ELVARÁZSOLT HOLTTEST TÖRTÉNETE, HUSZONHAT MESÉS VÁLTOZAT

A király és szolgája (1. 2/26.)

Egy birodalomban élt két béka, akik csak áldozatért adtak vizet. A hercegre került a sor, de hívséges barátja is vele tartott. Kihallgatták a békák beszédét, megölték őket és megették fejüket, így mágikus tulajdonsághoz jutottak (aranyat, illetve türkizt hánytak). Elindultak világgá és útközben betértek sört inni egy házba, ahol az anya és lánya becsapták őket. Továbbmenve veszekedő gyerekektől, majd

²³ A sz. *vetāla* a *Vetāla-pañcavimśati*-ra, azaz a *Hulladémon huszonöt meséjére* utal.

²⁴ DAMDINSÜREN 1962.

²⁵ AARNE–THOMPSON 1961.

²⁶ Az előkészületben lévő disszertációm során kísérletet teszek ezeknek a motívumoknak az Aarne–Thompson rendszer szerinti besorolásukra.

ördögöktől varázstárgyak birtokába jutottak (láthatatlanná tévő kalap, hétmérföldes csizma). Egy országban őket választották királyné és tanácsossá. A herceg elvette az előző király lányát, akinek már viszonya volt egy madár alakban megjelenő istenfível. A tanácsos leleplezi viszonyukat, majd tovább vándorol. Útja során szerez egy csodapapírt (ha ráfekszik valaki, azzá változik, ami rá van rajzolva), és ezzel bosszút áll a sörárusokon, idővel a király megkegyelmez nekik.

A béka (*sbal*) mint khtonikus lény alakja, ahogy majd a továbbiakban láthatjuk, gyakran összefonódik *klu* alakjával. E mesében egyértelműen béka szerepel, de utalnak rá, hogy ez egy *klu* (*klu'i sbal pa*), tehát nem egy egyszerű békáról van szó, hanem béka alakban megjelenő kígyódémonról. A funkciója itt egyértelműen vízelzáró ellenfél, aki minden évben áldozatot követel a víz áramlásának fejében. Haláluk árán azonban mégis adományozóvá válnak, hiszen ők jutatják a főhősöket mágikus tulajdonságok birtokába.

Napfény herceg (2. 5/26.)

A mostohaanya – saját fia trónra jutattása miatt – meg akarja öletni a mostohafiát. A testvérek megtudják és elmenekülnek, de út közben a fiatalabb szomjan hal; ám egy remete feltámasztja őt, majd fiává fogadja őket. Abban az országban az a szokás, hogy a tigris évében született ifjúkat áldozatul egy tóban élő kígyódémonnak adják. A király lánya beleszeret a fiúba, és együtt áldozzák fel őket, azonban a kígyódémon látva elválaszthatatlan szerelmüket, megkönyörül rajtuk, és nem kér több áldozatot. Összeházasodnak, a mostoha pedig belehal irigységébe.

Itt *klu* szintén évenkénti emberáldozatokat követelő vízelzáró ellenség, azonban karaktere megváltozik, könyörületes segítő lesz, azzal, hogy nem veszi el a főhős életét. Érdekes motívum, hogy az ellenség szíve megesik a főhősön, látva határtalan szerelmét, de ha arra gondolunk, hogy a buddhizmusban mekkora szerepe van a könyörületességnek, már értelmezhető a motívum.

A nagyapó és nagyanyó (3. 17/26.)

Él egy házaspár, de a torkos öregember mindenüket megeszi, így az anyó úgy dönt, elmenekül. Magával viszi a levágott tehén tőgyét, melyet egy barlang falára tapaszt. Elkeseredettségében imádkozik, segítenek meg őt az istenek. Imája hatására a tehéntőgyből folyamatosan jön a tápláló tej. Az anyó megszánva az apót, visz neki a tejből, aki kilesi őt és megeszi a tehéntőgyet. Az anyó tovább menekül, egy csordához csapódik, ahol a tehének etetik. Itt ismét gondol az apóra, és visz neki ételmet, az apó pedig követi és megeszi a csordát. Az anyó tovább menekül, egy barlangba kerül, ahol a vadállatok a barlang őrének teszik meg, és ellátják őt étellel. Ismét megszánja az öregapót, ételmet visz neki. Az apó követi, de a vadállatok megölik mindkettőjüket.

Ebben a mesében nem szerepel a *klu* a történet részeként, de a népvallás aspektusait tekintve jelentős. Az anyó mikor imádkozik, az istenekhez (*Iha*) és a helyszellemekhez (*sabdag*) is imádkozik. Az apó, amikor csodálkozik, hogy kivitte neki az ételmet, azt mondja: „Ilyet nekem nem adott sem isten, sem kígyódémon, ilyen kegyes csak a jó öreg anyókám lehet”. Láthatjuk tehát, hogy az emberek életének mennyire részei az istenek mellett a helyszellemek, kígyódémonok, akiktől lehet kérni, és a jó reményében kapni is különféle kegyeket.

Az ostoba fiú (4. 23/26.)

Élt egy szegény házaspár, akik szegénységük miatt úgy döntenek, segítséget kérnek a feleség szüleitől. Halat visznek ajándékba, de a férj belejti a vízbe, félreértés történik, apósa pedig elűzi őket. Felesége szóni kezd, abból egy kis vagyonhoz jutnak. Bosszúból az apósának „gyöngyöt őrítő” lovat ad el. Rájönnek, üldözni kezdik, fához kötik, ők meg elmennek egyet inni. Egy púpossal elhíheti, hogy ő orvos és e fával ki tudja egyenesíteni a hátát. Őt köti oda. Apósa beledobja a kútba. A vő elhíheti, hogy a kútban találkozott a kígyókirállyal, és gazdag lett. Apósa beleugrik, és meghal.

Ebben, az inkább anekdota mesének tekinthető mesében a *klu*, csak utalásszerűen jelenik meg, a történet menetében nincs szerepe. Azonban az utalás arra vonatkozóan, hogy milyen a *klu*-k élete, hol laknak jelentős.

A Malaja-hegytől négy ember csodát kap (5. 25/26.)

Egy ember elveszett teheneit kereste, áldozatot mutat be – a hegyben élő démonok megajándékozzák egy jós-zsinórral. Gazdag irigykedik, ő is elmegy – a démonok nővé változtatják. A fején púpos ember is arra jár, elveszik a púpját. Egy másik púpos is elmegy, megkapja az előző púpját is.

Ez az anekdota mese, az európai mesekincsben is megtalálható. Szintén nincs különösebb szerepe *klu*-nak a történet menetében, azonban, ahogy az előzőekben is, itt is a népvallás eleminek nyomaival találkozhatunk. A hegyben élő *klu*-nak füstáldozatot ajánlanak fel, és aki nem önös szándékból érkezik, jutalommal térhet haza. E mesében a szegény ember álmában találkozik a hegy forrásának urával, a kígyó királlyal (*klu*'i rgyal po), akinek füst áldozatot mutat be. A kígyókirály, és a mellette élő másik helyszellem (*btsan*) ezért teljesíti kívánságát.

A királlyá vált szarka bundájú ember és a kígyókirály lányának egyesüléséből négy kiváló fiú születése (6. 26/26.)

Egy legény megment egy békát, akiről kiderül, hogy a kígyókirály leánya. Később megment egy kígyót, aki a kígyókirály fia. Jutalmul a kígyókirály varázstárgyakat és egy kutyát ad, melyről kiderül, hogy a kutyává változott kígyókirály lánya. Éjjel lánnyá változik, és a felesége lesz. Az ember elégeti a kutyabőrét, kiderül mások számára is a lány szépsége. A király elraboltatja. A legény, a lány által kiterveelt csellel (szarkabundában szórakoztatja a királyt, majd a király veszi fel a szarkabundát, az ember pedig a helyére ül) megöleti a királyt és ő maga lesz a király. Négy híres király születik nászukból.

Itt már jelentős szerepe van a *klu*-knak. A főhős megmenti a kígyókirály gyermekeit: a béka alakjában élő lányát, és a fehér kiskígyó alakjában élő fiát. A kígyókirály, akit ezúttal nevesítenek is (Százezer kagylót ismerő kígyódémon uralkodó, *Dung dkar 'bum mkhan klu dbang*), a gondoskodó szülő, paripájára pattanva a többi kígyókirály társaságában elindul megkeresni elveszett fiát. Találkozik a főhőssel, és lovára ültetve leviszi a víz alatti palotájába, és örömnepséget tart. Gyermekei megmentéséért hálából megajándékozza a főhőst varázstárgyakkal (melyek ez esetben nem segítik elő a történet menetét) és egy vörös szuka kutyával. A kutya, mint kiderül, a kígyókirály lánya, akinek szépsége miatt újabb bonyodalomba kerül a főhős. De a *klu* származású lány segítségével leküzdi a nehézségeket.

3.2. AZ ELVARÁZSOLT HOLTTEST TÖRTÉNETE, HUSZONEGY MÉSÉS VÁLTOZAT

A királyfi a tehetsége és erénye következtében egy mérhetetlen értékű kard segítségével felemelkedik és megtartja a királyságot (7. 6/21.)

Egy királyfi álma segítségével varázskard birtokába jut. Egy országban megszállta a démon a királylányt, és emberáldozatot követel. Főhősünk elhatározta, hogy segít az embereken, megkereste a demont, aki a király orrából előjövő két kígyó volt. A kard magától megöli a kígyó-fejű démonokat. A királyfi feleségül veszi a királylányt, és ő uralkodik tovább.

Ebben a mesében bár kígyóról van szó, ez mégsem *klu*. Ez a démonpár (*pho bdud mo bdud*) csak alakjában kígyó, és a tibeti szöveget ismerve ez egyértelművé válik: az előjövő kígyót a *sbrul* szóval írják le, azaz a természetben élő, valós állatra vonatkozó kifejezéssel. A varázskard levágja a megszállt királylány orrából éjszaka előtekerdő kígyókat, darabokra vágja őket, ezzel legyőzve a démonpárt, és felszabadítja a királylányt megbabonázott állapotából.

Annak története, hogyan szabadul meg a kígyódémon szájából és jut királysághoz (8. 13/21.)

Egy tóban kígyódémonok élnek, akik – a vízért cserébe – emberáldozatot követelnek. Mikor a hercegre jutott a választás, barátja – a szegényfiú – ment el helyette. Egy nagy fekete kígyó és egy teknős jött elő, veszekedésükből kiderült, hogyan lehet őket elpusztítani és hasznosítani őket. A kígyót, ha megeszik, aranyat öklendezhetnek, a teknőst, ha ötszínű selyembe tekerik, és királyi kincstárba rakják, drágakővé válik. A királyfi és a szegényfiú, szüleik halála után elindulnak világot látni, hogy gyászukat feledjék. A királyfit egy másik országban a szent elefánt királlyá választja. A szegényfiú továbbment, megszomjazott és sört vett egy anyától s lányától, a sok sör miatt aranyat hányt, az asszonyok kilesték, kihányatták vele a kígyót. Veszekedő gyerekektől varázstárgyakat szerzett: láthatatlanná tévő kalapot, hétmérföldes csizmát, kívánságteljesítő zsákot. Később egy kilencfejű demont is kiles, leszakít egy kék virágot, majomná változik, később egy sárga virágot szakít le, visszaváltozik. A szegényfiú a virágok segítségével bosszút áll az asszonyokon, visszaszerzi a kígyót. Hazatért, őt is királlyá választották a birodalmában.

Ahogy fent említettem, a mesegyűjteményekben hasonló típusú mesék találhatóak. E mese a 26 mesét tartalmazó mesegyűjtemény második meséjének szinte minden motívumában megegyező típusa. Itt már a címben is utalnak a kígyódémonra, ezúttal szó szerint (*klu bdud*). Egy tóban élnek, és csak áldozatok fejében szolgáltatnak vizet, vízelzáró funkciójuk van. A kígyódémonok egy nagy fekete kígyó (*sbrul nag po chen po*) és egy teknősbéka (*rus sbal*) alakjában élnek a tóban. Szintén legyőzésük következtében jutnak csodálatos tulajdonságok és gazdagság birtokába a főhősök, így ajándékozónak is tekinthetjük őket.

Az álmaiból élő története, aki álmaival vezérelve királyi trónhoz jutott (9. 19/21.)

Az álomlátó fiút a király börtönbe veti, mivel nem meséli el, amit álmodott. A börtönben két galamb kitanítja, mit kell tennie, hogy álma beteljesedjen. Elnyeri a kígyóuralkodó lány kezét, aki kutya képében követi. A férj elégeti a kutyabőrt, a király szemet vet az asszonyra, és a birodalmukra. Versenyeket rendeznek, a győztesé a lány és a birodalom. A főhős segítségére lesz a kígyódémon lány családja a versenyekben, elnyeri a királyi trónt és a király lányának kezét is.

E mese nagyon jól szemlélteti a mesebeli kígyódémonokat. A kígyódémonok uralkodója a gyönyörűséges kígyódémon hölgy (*klu'i bu mo*), az öt drágakőből készült víz alatti palotájában él. Kimondhatatlan szépségét hosszasan taglalja a mese. A főhős elnyeri a kezét, így kutya alakba változva követi urát. Élelmet és lakhelyet biztosít számára. A férj azonban elégeti az éjszaka levetett kutyabőrt, amely ismerős jelenet az állatvőlegény/mennyasszony típusú meséből. Ezzel természetesen a boldogságuk útjába akadály kerül, hiszen a leány szépsége nyilvánosságra kerül. A felmerülő bonyodalom leküzdésében is nagy szerepe van a kígyódémon nemzetségnek (*a zhang klu dbang gi rgyal po*); a kígyólány nagybátyja a kígyódémonok uralkodója, számos varázslatos dolgot küld fel víz alatti birodalmából egy láda segítségével, melyek túlszárnyalják a király dolgait (selymet, jakot és lovat). Végül a verseny utolsó fordulójában, ahol az a tét, hogy ki tudja meglepni a másikat, teljes vereséget szenved a király egy sereg vaskatonától.

A Nemes Tanon elmélkedő király és a Tiündöklővirágú Tára megszelídítik a démon-nok nyolcas csoportját és megalapozzák a boldogságot a világon (10. 20/21.)

Egy gonosz démonnő megöli a királynét és átveszi a helyét. A királyfit nem tudja magának meghódítani, ezért – betegséget színlelve – lehetetlen feladat elé állítatja: hozza el a démonok birodalmából a démonkirály lányát, ő tudja az orvosságot. A királyfi útközben megmenti a kígyókirály életét, és jó tanácsokkal látja el. A démonkirály lánya előző életében a királyfi kedvese volt, de ahhoz hogy újra elnyerje, a démonkirály nehéz feladatoknak veti alá. A lány segít, így hazatérhetnek, ahol a gonosz királynét legyőzve boldogságban uralkodnak.

Két kígyókirály harcába avatkozik be a főhős: egy nagy fehér kígyó (*klu'i rgyal po*) és egy nagy fekete kígyó, kinek neve Varuna, a víz ura (*chu bdag chen po wa ru na*). A főhős a veszedelmes csata közben a vesztesre álló fehér kígyónak segít, aki később arany kutya alakjában (*khyi'u gser gyi ras khug sig pa gcig*) jön elő a vízből, és magával viszi a víz alatti öt drágakőből épült palotájába. Ellátja tanácsokkal és útravalóként ad neki egy selyembe tekerő bűzartatót (*gro dong*), amiről később kiderül, hogy a kígyókirály lánya, kinek neve furcsa módon az ellenségük neve is egyben, Garuda madár (*klu'i bu mo bya khyung ka ru na gro dong yin*), aki segít neki a démonkirály által adott nehéz feladatok (*dka' ba'i las*) leküzdésben.

A mese szüzséje egy mitológéma köré épül, mely tulajdonképpen azt írja le, hogyan szelídíti meg a király nyolc démoncsoportot – melynek egyik tagja a *klu-k* nemzetsége –, és hogyan szervezi őket közösségbe.

Feladatát teljesítő nevű királyfira előbb veszély leselkedik, végül a birodalom törvényeit a tan szerint megóvja (11. 21/21.)

A mostohaanya – saját fia trónra jutattása miatt – meg akarja öletni a mostohafiát. A testvérek elmenekülnek, a fiatalabb testvér szomjan hal, az idősebbet egy remete fiává fogadja. A tóban élő sárkánynak akarják feláldozni, a sárkányok lányai megmentik. A király neki adja a lányát, előkerül a testvére is. Hazatérnek, a mostohaanya megbánja bűnét, a királyfi megbocsát.

E mese szintén variánsa a másik mesegyűjtemény egyik meséjének, a *Napfény herceg* című mesének, szinte mindenben megegyező motívumokkal. Azonban találkozhatunk egy nagyon érdekes újdonsággal, mely magyarázatot adhat a *klu-k* származására vonatkozóan.

„Annak a völgynek a tavába a régi időkből egy türkizsárkány (*g.yu 'brug*) alászállt a kék égből és elmerült a tó közepébe.” A király és alattvalói a sárkány áldásos hatásának köszönték a birodalom jólétét, az egészséget, a jószágok gyarapodását, és a kincstár bőségét. Amikor azonban a birodalomnak rosszul ment, vagy betegségek voltak, a sárkány évében született ifjakat áldoztak fel a jólét reményében. A nagy tó közepén hős kígyódémonok, Taksaka (egy nagy kígyókirály) által vezetett kígyólányok (*klu dga' bo dang 'jog pos sna drangs pa'i klu mo*) éltek. E kígyólányok felismerték főhősünk nagyságát, és nem hagyták a tóba veszni.

Ezen túl a mese elején is található utalás a kígyódémonokra. A gyermektelen anya az istenek és kígyódémonok számára mutatott be könyörgő felajánlást, hogy gyermeke születhessen.

4. Az elvarázsolt holttest meséiben megjelenő kígyóalakú lények csoportosítása morfológia és funkció szerint

Az alábbiakban a fenti mesékben előforduló kígyóalakú lények morfológiai jellemzőinek és funkcióinak a rendszerét kívánom ismertetni. Bár a tipológiában sok átfedés található, mindegyiket fontosnak találtam bemutatni, mert így kontextusában értelmezhető a cselekmény.

1. Vízlezáró kígyó, béka, teknős (2/26, 5/26, 13/21, 21/21).
 - 1.1. Megölése esetén a hősök mágikus tulajdonságokat szereznek, vagyonhoz jutnak (2/26, 13/21).
 - 1.2. Megkönyörül a nagy szerelem láttán (5/26, 21/21).
 - 1.3. Az égből alászállt sárkány (*'brug*) a vízbe költözik és *klu* lesz, a bőség miatt, amit hozott, sárkány évében született ifjakat áldoznak fel neki és családjának minden évben (21/21).
2. Tó alatti palotájában kincset őrző kígyókirály (23/26, 26/26, 19/21, 20/21).
 - 2.1. A lánya/fia megmentését követően varázstárggyal látja el a hőst, esetenként lánya kezével is, aki a segítő szerepét tölti be a mesében, általában kutyalány alakjában. Előfordul, hogy megáldja a főhőst. (26/26, 19/21).
 - 2.2. Magát a kígyókirályt menti meg a hős, ennek fejében vendégül látja pompás, kincsekben bővelkedő, tó alatti palotájában; és tanáccsal, illetve segítőtárral látja el (20/21).
3. Kígyódémon mint helyszellem (25/26).
4. Kígyódémon mint istenek-démonok csoportjának tagja (17/26, 20/21).
5. Kígyófejű démon (megszáll valakit, és éjjel a kígyó jön elő a szájából és szedi áldozatait) (6/21).
6. A kígyókirály lánya (26/26, 19/21, 20/21, 21/21).
 - 6.1. Kutyabőrben kapja ajándékként, a kutyabőrt elégeti a hős, elveszti a lányt, majd a tanácsait megfogadva újra együtt lesznek. (26/26, 19/21).
 - 6.2. A kígyókirály hálából elküldi a lányát a főhőssel, segítve azt küldetésében (20/21).
 - 6.3. Az áldozatként bedobott hősszerelmesen megesik a szíve (21/21).

5. A kígyó mint népköltészeti szereplő

A mítoszokban, a vallási narratívákban szereplő kígyóalak megjelenik a népköltészetben is. Számos legenda és hiedelem fűződik hozzájuk, de láthatjuk milyen gyakori szereplője a népmeséknek is.

5.1. ÉLŐHELYÜK, LAKHELYÜK

A kígyódémonok a népvallásban leginkább az alvilág élőlényeként vannak számon tartva, és mint olyanok tavakban, forrásokban, folyókban, illetve föld alatti üregekben, barlangokban élnek. A mesék többsége is ezt támasztja alá: nagy tavakban, hegyek tetején lévő forrásokban, folyamokban illetve kutakban élnek.

Lakóhelyük a mitológiában egy hatalmas kék színű, víz alatti palota, az alapja korálból, oszlopai aranyból, falai türkizből, a teteje kristályból és aranyból van. A díszítésekre használnak mindenféle drágakövet, például lapis lazulit.²⁷ E leírás szintén megegyezik a mesében található leírással: az öt drágakőből készült, kincsekkel teli palota ad otthont nekik.

A palotában való lejutás emberek számára csak abban az esetben lehetséges, ha egy kígyódémon van velük. A mesékben egyszerűen csak be kell csuknia a főhősnek a szemét, és a kígyódémon vagy a hátára veszi, vagy a lovára ülteti, vagy maga viszi le, illetve hozza vissza.

5.2. TÁRSADALMUK, ÉLETMÓDJUK

A kígyódémonok társadalma szintén megegyezik az emberek társadalmával: királyaik és nemzetségeik vannak, akik egymás ellenségei is lehetnek. A *klu*-k emberekhez hasonló életet élnek. Vannak férfiak és nők, akik házasságra lépnek egymással és gyermekeik születnek. Az is gyakori motívuma a meséknek, hogy a kígyólányok házastársi viszonyba lépnek a főhőssel.

Mesébe illő gazdagságuk, drágakő palotájukon kívül, a gyakori ünnepségek rendezésén is látható. A főhőst gyakran látják vendégül, és mindenféle jóval és bőséges kincssel ellátják a varázstárgyakon túlmenően.

5.3. KÜLSŐ TULAJDONSÁGAIK

A népvallásban a kígyódémon emberi fejjel és kígyófarokkal rendelkezik. A mesében általában nem írják le ezeket a külső tulajdonságaikat. Azonban a kígyólányok ragyogó szépségét előszeretettel taglalják.

Ahiedelmek szerint alakváltó képességgel rendelkeznek, ezt a mesékben is tapasztalhatjuk. Amikor vízelzáró szerepben vannak, az emberek számára kígyóként, békaként és teknős alakjában tűnnek fel. A kis kígyógyerekek is kígyó és béka alakban járnak a világot, őket menti meg a főhős. Kígyó alakban küzdenek meg a kígyókirályok is, bár ez az alakjuk már kicsit túlnő a természetben található állatalakon, pl. izzadtságcseppjeik tűzzé változnak.

²⁷ NEBESKY-WOJKOWITZ 1993, 290.

A kígyódémonok emberi alakban is megjelennek. Előfordul, hogy a kígyókirály emberi alakban jelenik meg a főhős előtt hátszalonon ülve, és a lova hátára ültetve viszi le őt víz alatti palotájába.

A kígyó-királylányok gyakran kutya képében mutatkoznak a világ előtt. Mikor kiderül a főhős számára, hogy a kutya felesége egy gyönyörű lány, akkor elégeti a kutyabőr, ezzel bajba sodorva kettejük boldogságát. Gyakran a kutyabőr elvesztésével a kígyó-királylány a varázserejét is elveszti, így más kígyódémonok segítségére szorul.

5.4. BELSŐ TULAJDONSÁGAIK

A *klu*-k zárkózott természetű lények, az emberek előtt általában nem mutatkoznak, legalábbis valós alakjukban nem. A népvallásban, célszerű jón lenni velük, mert harag esetén lehetnek mérgező, pillantásuk halálos lehet. Ez a mesékben nem jelenik meg. Ártó szándékú kígyódémonnal szinte nem is találkozni a mesékben. Természetesen nem nevezhető jó tulajdonságnak, hogy áldozatot követelnek a vízért cserébe, de gondoljunk csak bele, hogy a népvallásban a helyszellemeket, milyen tisztelet övezi. Ebben az esetben az előbbi motívum könnyebben érthetővé válik. A megölésük általi varázstulajdonságokhoz jutás azonban már túlmutat az emberek és a helyszellem kapcsolatán. Ez egyértelműen mesei motívum.

A királylányt megszálló démon alakja gonosz kígyó-alak, aki azonban külső jegyei alapján nem lehet tagja a *klu* nemzetségnek, ugyanis a *klu* ábrázolásokkal szemben ennek a démonnak a feje mutat kígyó jelleget.

Alapjaiban családszerető, hálás és segítőkész képet kaphatunk róluk a mesék alapján. Családtagjaikért bármit megtesznek, és nagylelkűen viszonzózzák az őket megsegítőket. Itt fontos megjegyezni, hogy a kincseken túl számos varázstárgy is a birtokukban van, melyek közül gyakran egy-kettő a mese folyamán a főhős kezébe kerül. Ezen kívül a kígyókirály, ahogy más erre méltó emberek az emberi társadalomban, megáldják a főhóst, mely a mese végén be is teljesedik.

5.5. A RÁJUK RÓIT FELADATOK

A népvallásban a kígyódémonok feladatai a lakhelyükkel kapcsolatosak. Őrzik a föld kincseit, ásványait, valamint az alapjaiban vízszegény vidéken nagy jelentőséggel rendelkező vízáramlásért is ők a felelősek. A víz mint elem összekapcsolható az időjárás jelenségével, ebből kifolyólag felelősek az időjárás alakulásáért, ők okozzák az esőt, felhőszakadást, vagy esetleg az aszályt, és a fagyot is nekik tulajdoníthatjuk.

A mesékben szintén megjelennek e feladatok. A csodálatos víz alatti palotájukban hatalmas mennyiségű kincs található, így tehát őrzik a föld kincseit. A vízáramlásért való felelősségük egyértelműen a vízelzáró funkciójú mesékben jelenik meg. Egyelőre kutatásaim során nem találkoztam olyan tibeti mesével, melyben egyértelműen kimondanák, hogy a csapadékért is ők a felelősek, de láthattuk, hogy a sárkány alakjában alászállt és kígyódémonná változott lény javára írták a jólétet, a bőséges termést, és jószágszaporulatot, és ezek előfeltétele a bőséges csapadékáldás.

6. A kígyódémon vizsgálata Propp kutatása alapján

Propp a *Mese morfológiája*²⁸ című művében harmincegy funkciót állapított meg, valamint hét fontosabb szerepkört, ami alapján elemzi a meséket. A harmincegy funkció közül az alábbiak jellemezhetik a kígyódémon alakját:

Károkozás²⁹: a *klu* által okozott kár a vízelzárás, általában ezzel okoz bonyodalmat.

Adományozás³⁰: az adományozás a legfőbb funkció, mellyel jellemezhetjük a kígyódémon alakját. Akár szándékosan, akár az élete árán, de varázstárgyakhoz, varázstulajdonságokhoz, és segítőtársakhoz juttatja a főhőst.

Propp szintén vizsgálat alá vette a funkciók megoszlását a szereplők között. A szerepkörök átfedése gyakori jelenség a mesékben.³¹ A hét szerepkör a következő: ellenfél, adományozó, segítőtárs, cárkisasszony és az apja, útnak indító, álhős, és a hős maga. E szerepkörök természetesen egy európai mesekincsben található varázsmese alapján készültek, de láthatjuk, hogy egy-két szerepkör a kígyódémonokat is jellemezheti.

Ellenfél³²: Ebben a szerepben a vízelzáró funkciójukkal jelennek meg, és bár a főhős áldozatként érkezik, mégis előfordul, hogy megöli őket, ezzel legyőzve az ellenséget. Azonban az is előfordul, hogy az ellenség adományozó szerepkörbe megy át, ahogy már fentebb is volt róla szó: halott tetemük elfogyasztása a főhőst gazdagsághoz vagy tudás birtokába juttatja.

Adományozó³³: a kígyódémonok általában adományozó szerepet töltenek be, a főhős kezébe varázstárgyakat juttatnak, valamint hasznos útmutatással és tanáccsal is ellátják.

Segítőtárs³⁴: Jelentős szerepkörük a segítőtárs is, ezt általában a kígyókirály lánya tölti be, aki hálából a főhős társává szegődik és egyengeti annak útját.

28 PROPP 2005.

29 Itt jelenik meg az ellenfél, itt ismerkedhetünk meg vele a tettein keresztül (pl.: elrabol valakit; elvesz valamilyen varázserőjű tárgyat; tönkretesz a termést; elvarázsol valakit, elzárja a vizet a birodalomtól, valakinek az életére tör, stb.).

30 E funkció arra szolgál, hogy az adományozó valamilyen ok miatt a főhős tulajdonába juttathassa a varázstárgyakat.

31 „Például a táltos ló egyértelműen segítőtárs, más esetben viszont egy szereplő több szerepkört is betölthet (például a hálás állatok először adományozóként viselkednek, majd amikor önmagukat is a hős rendelkezésére bocsátják, segítőtársakká válnak). De fordítva is lehetséges: vannak olyan mesék, amelyekben több szereplő is betölthet egyetlen szerepkört (például ha üldözés közben a sárkány elpusztul, feladatát a sárkány rokonai veszik át).” (BOLDIZSAR 2003, 50).

32 Az ellenfél személye lehet pusztán egy gonosz személy (pl.: mostohaanya), de általában egy természetfeletti lényről, vagy természetfeletti hatalommal rendelkező személyről van szó, akik méltóak a főhőssel való küzdelemhez, és így a hallgató számára az is világossá válik, hogy a küzdelem egy nem mindennapi dolog. Az ellenfél legjellemzőbb funkciója pedig a károkozás, valamint a főhőssel való küzdelem.

33 Értelmszerűen az adományozó ajándékozza a főhősnek a varázstárgyakat. Az ő funkciója az adományozás. Ez a szereplő is lehet természetfeletti hatalommal rendelkező személy, természetfeletti lény, vagy varázserővel bíró állat is. Nem feltétlenül jóindulatú, lehet semleges, de akár ellenséges is. Az ellenséges adományozóból, valamint a néha túl segítőkész segítőtársból ellenfél is válhat.

34 A segítőtárs szerepköre több funkcióra is kiterjed: a hős térbeli helyváltoztatása; a baj vagy hiány megszüntetése; megmenekítés az üldözés során; nehéz feladat megoldása; a hős átváltoztatása. E szereplő szintén lehet természetfeletti erővel rendelkező személy, természetfeletti lény, vagy varázserővel bíró állat is. Általában szolgálat során kerül a főhős mellé, de előfordul, hogy az adományozás, vagy valamilyen jótett követően (hálás halott, hálás állatok).

7. Párhuzamok a magyar mesekincsben található mesékkal

Ilyen hát a *klu* a tibeti népmesében. És valljuk be, hogy szinte ismerősként üdvözölhetjük, ahogy az alakjaival, funkcióival találkoztunk. A magyar mesekincsben számos hasonló történet, hasonló funkciót betöltő szereplő található, bár nem feltétlenül kígyó alakjában. A magyar hiedelemvilágban³⁵ inkább a sárkány alakja tölti be a csapadékért felelős, vízörző és elzáró funkciókat.³⁶ De gyakran nevezik sárkánykígyónak, melytől már csak egy lépés a kígyó alak.³⁷ Erdész Sándor igyekezett felkutatni a magyar néphagyományban megjelenő kígyóalakokat. Kutatásai nyomán a mitikus kígyó fogalmat használja összefoglaló névként (1) a házikígyóra, aki a leginkább a ház örzőszellemeként játszik szerepet; (2) a fehér kígyóra, aki a lakott területektől távol él és gyógyító ereje, valamint a kincszörző funkciója a legjelentősebb; és végül (3) a kígyókirályra, akivel leginkább a mesékben találkozhatunk, és kígyók, valamint hatalmas kincs felett uralkodik a hegy mélyén, illetve a föld alatt lévő palotájában.

A magyar népmesékben a kígyó alakja nem annyira gyakori, mint a tibeti mesékben, köszönhetően annak, hogy a sárkány átveszi, használja azt a szerepkört, melyet a tibeti mesékben a kígyó tölt be. Érdekes, hogy a tibeti népmesékben nagyon ritka a sárkány (*'brug*) alakja. Ezzel magyarázható, hogy ami a magyar mesekincsben e két szereplőre oszlik az a tibeti mesekincsben egyetlen szereplőre hárul.

Végezetül nézzünk pár hasonló történetet a magyar mesekincsből a fenti motívomuk figyelembevételével:

1. Vízlezáró sárkánykígyó³⁸: E motívum általában mindig a sárkány funkciójaként jelenik meg. Kútban vagy tóban él egy hétfejű sárkány, aki mindennap lányok életéért cserébe ad csak vizet a feketébe öltözött, gyászoló ország embereinek. A főhős természetesen legyőzi, ezzel azonban véget ér a sárkány szerepe, nem fordul át adományozó szerepkörbe. Azt azonban érdemes megjegyezni, hogy a *Jóska meg János*³⁹ című mesében e sárkányt – annak ellenére, hogy hétfeje van – sárkánykígyónak nevezik. A szomszéd népeknél található olyan mesét, ahol a vízlezáró szerepet egy nagy béka tölti be⁴⁰.
2. Tó alatti palotájában kincset őrző kígyókirály, aki a lánya/fia megmentését követően varázstárggyal látja el a hőst.⁴¹ E motívumok szinte teljesen megegyeznek a tibeti mesék hasonló motívumaival. A veszélytől megmentett kígyó, akit még általában be is fogad és etet a főhős, a kígyókirály gyermeke. Hálából megmondja, hogy mit kérjen az apjától, mely varázstárgy (acélgyűrű, két csont stb.), valamint bűbajos tudás (általában az állatok nyelvének megértése) elősegíti a főhős további küzdelmeit.

35 Ahogy a kínai mitológiában is (TOKAREV 1998, 422–424).

36 DÖMÖTÖR 1981, 107.

37 „Mivel a kígyó- és a sárkányhiedelmek eléggé összefonódtak, a sárkányképzetek erősítették a kígyó tisztetét.” (ERDÉSZ 1972, 73).

38 *Somol deák*. (GÉCZY 1956, 230–237); *A hétfejű sárkány*. (BENEDEK 1970, 89–91).

39 GÉCZY 1956, 129.

40 *A gyűlölt vő* (GÁLLOS 1987, 160).

41 *Kígyókirály két csontja*. (GÉCZY 1956, 66–71); *Acélgyűrű* (BENEDEK 1981, 35–40); *Az állatok nyelvét értő fiú*. (NAGY 1987, 184–190).

3. A kígyódémon mint helyszellem. E motívum enyhe átmenetet mutat az előzővel: amennyiben a kígyót hazaviszik, és otthon etetik, az a ház lakóinak, esetünkben a főhősnek, szerencsét hoz.
4. A kígyóvőlegény/menyasszony⁴²: E motívum is megtalálható a magyar mesekincsben, azonban kicsit más formában. A tibeti mesében általában kutyaalakban élő kígyókirálylány megy feleségül a főhőshöz, itt azonban kígyóalakban élő emberi lényről van szó. Azonban a motívum további része azonos: az állati bőr elégetését követően a feleségnek/férjnek nehéz feladatot, próbát kell kiállnia, hogy újra együtt lehessen szerelmével.

8. Összegzés

A kígyódémon alakja nagy jelentőségű a tibeti néphagyományban. Láttuk azt is, hogy a magyar néphagyományban, népköltészetében is jelentős helyet foglal el a kígyó illetve a sárkány.⁴³ Alakja számos népnél összekapcsolódik a sárkánynézettel, de olyan közönséges élőlények mesebeli szereplésével is, mint például a béka, teknős és a gyík. Mesebeli funkciói a természetben is megfigyelhető tulajdonságain alapulnak: vízben, föld alatt, hegyek mélyén él, ahol a természeti kincsek is fellelhetőek. A vízelzáró szerepe a lakhelyéből eredően alakul ki, az áldozat követelése pedig a régi idők emberáldozataira vezethető vissza. Valójában nem lehet éles határt felállítani a mese- illetve a hiedelemvilágban szereplő kígyóalakok között, mivel annyira összemosódtak a velük kapcsolatos nézetek világszerte.

Felhasznált irodalom

- AARNE–THOMPSON 1961. Aarne, Antti: *The Types of the Folktale: A Classification and Bibliography*. Translated and Enlarged by Stith Thompson. Helsinki: Suomalainen Tiedeakatemia / FF Communications 1961.
- AVAR 2012. Avar, Ákos: *A természet és az állatok a hagyományos mongol gondolkodásban*. PhD disszertáció, Budapest, ELTE.
- BEER 2003. Beer, Robert: *The Handbook of Tibetan buddhist symbols*. Boston: Shambhala.
- BENEDEK 1970. Benedek, Elek: *Rókáné mézes-mákos kalácsa és más mesék*. Budapest: Móra Ferenc Könyvkiadó.
- BENEDEK 1981. Benedek, Elek: *A vitéz szabólegény*. Budapest: Móra Ferenc Könyvkiadó.
- BETHLENFALVY 2003. Bethlenfalvy, Géza: Félelmetes és védő istenségek, égben, légben, földön, hegyen, vízben élő ártó és segítséget nyújtó démonok, szellemek, kísértetek, ördögök és boszorkák Tibetben, Mongóliában. In: Kelényi Béla (szerk.). *Démonok és megmentők. Népi vallásosság a tibeti és mongol buddhizmusban*. Budapest: Hopp Ferenc Kelet-ázsiai Művészetek Múzeum, 27–46.
- BIRTALAN 2001. Birtalan, Ágnes: Die Mythologie der mongolischen Volksreligion. In: Schmalz-

42 Kígyókirály Kis Jancsi. (GÉCZY 1956, 169–174.); A sárga kicsi kígyó (BENEDEK 1981, 18–23); A kígyóbőr (BENEDEK 1981, 346–350).

43 További vizsgálatok nélkül kijelenthetjük, hogy a világ legtöbb népének hiedelemvilágában is.

- riedt, Egidius – Haussig, Hans Wilhelm (szerk.): *Wörterbuch der Mythologie. I. Abteilung. Die alten Kulturvölker*. 34. Lieferung. Stuttgart: Klett-Cotta, 35–38.
- BIRTALAN 2006. Birtalan, Ágnes. Systematization of the Concept of Demonic and Evil in Mongolian Folk Religion. In: Klaniczay, Gábor – Pócs, Éva in coll. with Csonka-Takács, Eszter (szerk.): *Christian Demonology and Popular Mythology*. (Demons, Spirits, Witches II.) Budapest – New York: Central European University Press, 250–264.
- Bod-rgya tshig-mdzod chen-mo* [Tibeti–kínai nagy értelmező szótár] (1993). Beijing: Mi rigs dpe skrun khang.
- BOLDIZSÁR 2003. Boldizsár, Ildikó: *Varázslás és fagyókúra. Mesék, mesemondók, motívumok*. Debrecen: Didakt Kft.
- DAMDINSÜREN 1962. Damdinsüren, Tsendiin: Töbed mongyol sidityü kegür-ün üliġer. Tibetan and Mongolian Tales of Vetāla. *Corpus Scriptorum Mongolorum, Tomus I*. Ulaanbaatar.
- DAS 1995. Das, Sarat Candra: *A Tibetan-English Dictionary*. New-Delhi: Motilal Banarsidass Publishers.
- DOLLFUS 2003. Dollfus, Pascale: De quelques histoires de *klu* et de *btsan*. In: *Revue d'Etudes Tibétaines*. (RET), n 2, 4–39. (pdf version).
- DÖMÖTÖR 1981. Dömötör, Tekla: *A magyar nép hiedelem világa*. Budapest: Corvina Kiadó.
- ERDÉSZ 1972. Erdész, Sándor: *Fehér kígyó a magyar néphagyományban*. A nyíregyházi Jósa András Múzeum Évkönyve XII–XIV. (1969–1971). Budapest, 73–92.
- FAJCSÁK 2007. Fajcsák, Györgyi (szerk.): *Keleti művészeti lexikon*. Budapest: Corvina Kiadó.
- GÁLLOS 1987. Gállos, Orsolya (vál., szerk. és ford.): *A kígyómenyasszony: Szlovén népmesék*. Budapest: Móra Ferenc Kiadó.
- GÉCZY 1956. *Hetedhétország: Ötven magyar népmese*. Szerkesztette Géczy József. Pécs: Dunántúli Magvető Kiadó.
- GETTY 1962. Getty, Alice: *The Gods of Northern Buddhism*. Tokyo: Charles E. Tuttle Company.
- HOFFMAN 1950. Hoffmann, Helmut: *Quellen zur Geschichte der tibetischen Bon-Religion*. Akademie der Wissenschaften und der Literatur in Mainz. Wiesbaden: Franz Steiner Verlag.
- HOFFMAN 2001. Hoffmann, Helmut: *Tibeti műveltség kézikönyve*. Budapest: Terebess Kiadó.
- HONTI 1962. Honti, János: *A mese világa*. Budapest: Magvető Kiadó.
- JÄSCHKE 1998. Jäschke, H.: *A Tibetan-English Dictionary*. New-Delhi: Motilal Banarsidass Publishers.
- KARMAY 2005 (1998). Karmay, Samten G.: *The Arrow and the Spindle Studies in History, Myths, Rituals and Beliefs in Tibet*. Vol. I–II. Kathmandu: Mandala Book Point.
- KELÉNYI 2003. Kelényi, Béla: Az „emberek vallása”. In: Kelényi Béla (szerk.). *Démonok és megmentők. Népi vallásosság a tibeti és mongol buddhizmusban*. Budapest: Hopp Ferenc Kelet-ázsiai Művészetek Múzeuma, 11–18.
- KOCUREK 2013. Kocurek, Jacob: Tree beings in Tibet: Contemporary popular concepts of *klu* and *gnyan* as a result of ecological change. In: *Journal of Ethnology and Folkloristics*. Vol. 7. Estonian Literary Museum, Estonian National Museum, University of Tartu, 19–30.

- LALOU 1933. Lalou, M.: Les „cent mille nága”. In: *Festschrift Moritz Winternitz*. Leipzig, 79–81.
- LALOU 1938. Lalou, M.: Le culte des Nága et la thérapeutique. In: *Journal Asiatique*, Paris, 1–19.
- LAUFER 1898. Laufer, B.: Eine verkürzte Version des Werkes von den hunderttausend Nágas. In: *Merories de la Société Finno-ougrienne*. Helsingfors.
- NAGY 1987. *A király virágoskertje: Karcasai népmesék 1987*. Közzétette: Nagy Géza. Budapest: Akadémia Kiadó.
- NEBESKY-WOJKOWITZ 1993. Nebesky-Wojkowitz, René de: *Oracles and Demons of Tibet. The Cult and Iconography of Tibetan Protective Deities*. Kathmandu: Tiwari's Pilgrims Book House.
- PROPP 2005. Propp, V. J.: *A mese morfológiája*. Budapest: Osiris Kiadó.
- ROCK 1952. Rock, J. F.: *The na-khi Nága Cult and related ceremonies*. Serie Orientale Roma IV. Roma: Instituto Italiano per il Medio ed Estremo Oriente.
- SAMUEL 1993. Samuel, Geoffrey: *Civilized Shamans: Buddhism in Tibetan Societies*. Kathmandu: Mandala Book Point.
- SCHIEFNER 1881. Schiefner, A.: Das weisse Naga-Hunderttausend. In: *Mémoires de l'Académie Imp. de St. Petersbourg*. VII. série, Tome 28 no. 1, St. Petersbourg.
- SZILÁGYINÉ KOVÁCS 2006. Szilágyiné Kovács, Gyöngyvér: *Állatszimbólumok a tibeti kultúrában*. Szakdolgozat, Budapest ELTE.
- TOKAREV 1998. *Mitológiai Enciklopédia II*. Tokarev, S. A. (szerk.): Budapest: Gondolat Kiadó.
- TUCCI 1949. Tucci, G.: *Tibetan Painted Scrolls*. Roma: Libreria Dello Stato.
- VÉGH 2008. Végh, József: *Létkerék. Bevezetés a buddhista alaptanítások képi ábrázolásába*. Budapest: Damaru Könyvkiadó.
- VEKERDI 1982. Vekerd, József: *Mesefolyamok óceánja. Válogatás a szanszkrit elbeszélés irodalmából*. Budapest: Európa Kiadó.
- WINDHOFFER 2004. Windhoffer, Tímea: *Az elvarázsolt holttest meséi. Tibeti és mongol szöveg alapján*. Szakdolgozat, Budapest: ELTE.
- WINDHOFFER 2010. Windhoffer, Tímea: Varázstárgyak a mongol-tibeti mesékben. In: Birtalan, Ágnes – Kelényi, Béla – Szilágyi, Zsolt (szerk.): *Védmező istenségek és démonok Mongóliában és Tibetben*. [Őseink nyomán Belső-Ázsiában IV.] Budapest: L'Harmattan, 243–256.
- WINDHOFFER 2014. Windhoffer, Tímea: Mesék határok nélkül: A varázsló és tanítványa mesetípus Belső-Ázsiában. *Távol-keleti Tanulmányok* 2012/1–2 [2014], Budapest: Távol-keleti Intézet.